

AMSTELGLORIE

AMSTEL- GLORIE

De volkstuin van
Jan Wolkers

Geogst door
Onno Blom

2018 DE BEZIGE BIJ AMSTERDAM

Copyright © 2018 Erven Jan Wolkers
Copyright samenstelling en inleiding © 2018 Onno Blom
Omslagontwerp Studio Jan de Boer
Omslagfoto (zwart-wit) Jan Wolkers: © Steye Raviez
Omslagfoto Onno Blom: © Stephan Vanfleteren
Vormgeving binnenwerk Aard Bakker, Amsterdam
Druk Bariet Ten Brink, Meppel
ISBN 978 94 031 1780 5
NUR 320

debezigebij.nl

‘Heaven is under our feet as well as over our heads.’

– Henry David Thoreau, *Walden*

‘Jamais la nature ne nous trompe; c’est toujours nous qui nous trompons.’

– Jean-Jacques Rousseau

‘Il faut cultiver notre jardin.’

– Voltaire, *Candide*

INHOUD

De kleine hortus – Onno Blom	9
Dag Moeder Natuur	26
Volkstuindagboek	
1972	39
1973	43
1974	74
1975	165
1976	235
1977	304
1978	328
1979	370
1980	389
1981	423
Verantwoording	429
Verklarende namenlijst	430

DE KLEINE HORTUS

De vroegste herinnering van Jan Wolkers aan de betovering van een tuin stamt uit zijn derde of vierde levensjaar. ‘Ik sta voor het hek dat onze tuin van die van de burenscheidt en staar in verwondering door het ruitvormig gegalvaniseerde gaas met roodbruine roestplekken de groene weelde in van scheuten, stengels, bladeren en ranken. De sappige glazige stelen van de springbalsemien, doorschijnend rood, alsof ze met grenadine gevuld zijn, de ruigte van de hop die de guldenroede bij elkaar snoert, riddersporen die oprijzen met een pagode van lichtgroene bladeren, de dikke stengels van de Japanse duizendknoop met fijne rode streepjes alsof ze uit rabarbermoes geperst zijn. Dat beeld van structuren en schaduwwrijk wemelende kleurschakeringen ligt in mijn geheugen opgeslagen, stralend vereeuwigd als op een glasschilderij.’

Dat de ongebreidelde plantenwereld op Jan als jongen zo’n grote indruk maakte, kwam ook doordat hun eigen tuin zo grijs en grijs was. Vader Wolkers schoffelde alles wat ook maar enigszins op onkruid leek onder de zoden. Er stond achter het pand in de Deutzstraat 7 in Oegstgeest – waar Jans ouders een kruidenierswinkel dreven – slechts een liniaalrecht rijtje dahlia’s en een kleine appelboom die zo langzaam groeide dat vader zei dat hij die voor zijn kinderen had geplant. Over de bescheiden afmetingen van de tuin merkte vader op: ‘Hij is

niet zo diep, en ook niet zo erg breed. Maar hij is onmetelijk hoog. Tot de sterren.'

In de familie Wolkers ging het verhaal dat Jan als peuter eens aan de greep van zijn moeder was ontsnapt. Over de dorre grond was hij naar het hek gedribbeld en voorovergevallen. Daar zou hij een roze uitloper van de springbalsemien in zijn mond hebben genomen om eraan te gaan sabbelen als aan de moedersborst. 'Plat op mijn buik stortte ik neer met mijn gezicht in de zorgvuldig van kruid en onkruid gereinigde aarde,' schreef Wolkers in het essay 'Flora's favourite'. 'In plaats van het op een blèren te zetten kroop ik driftig naar de speenvormige uitloper, die aan de ontwortelende schoffel van mijn vader ontsnapt moest zijn en begon gulzig te zuigen. Een oom van mij moet spottend geroepen hebben, met een schalkse blik naar mijn moeder, "Die is de tiet nog niet ontgroeid".'

De fascinatie voor de weelderige tuin van de buurvrouw zou Jan gedurende zijn prilste jeugd niet verlaten. Mevrouw Van Dijk heette de buurvrouw. Zij was een spiritiste. Jans streng gereformeerde ouders zagen daar helemaal niets in. Ze hadden een hekel aan 'dat spooksel' dat de natuur niet wenste te temmen. Op warme zomerdagen gaf mevrouw Van Dijk de wingerd die tegen het hek en de gevel groeide water met de tuinslang, zodat ook de kinderen Wolkers, die op het stoepje achter het huis speelden – hun aantal zou uiteindelijk uitgroeien tot elf, er lag altijd een verse, krijsende baby in de wagen of aan moeder Wolkers' borst –, zachtjes werden besproeid.

Op een dag was daar, aan gene zijde van het hek, voor de ogen van Jan nog iets onvergetelijks verschenen: 'Een lieflijk beeld dat natuur en nimf onherroepelijk samen smeedt. Ik

zal niet ouder dan vijf jaar geweest zijn toen er ineens een meisje van mijn leeftijd tussen de planten stond. Ik had haar niet zien komen, het was alsof zij bij toverslag uit de vochtige mosgrond omhooggekomen was. Hoe lang we daar tegenover elkaar gestaan hebben weet ik niet. Tijd en oneindigheid vielen samen.'

Het was Wolkers' oerbeeld van hoe een tuin moest zijn: een paradijselijke toverwereld, waarin schoonheid en liefde heersten, ook wel gevaar, maar vooral grillig groene en woest woekerende vrijheid.

'De natuur is altijd verschrikkelijk belangrijk voor me geweest,' zei Wolkers in een interview in 1974. 'Dat is een soort samenzwering tegen de macht van m'n vader. Daarom voel ik me waarschijnlijk ook verwant met de primitieve kunst, daar heb je dat ook. De God, de vader, waarbij dieren een bepaald teken hebben, een bepaalde macht vertegenwoordigen. Ik weet nog wel van vroeger, ik was een jaar of zes, zeven. Als ik dan weer 's een keer op m'n sodemieter had gekregen, dan ging ik naar m'n konijn en die fluisterde ik de verschrikkelijkste dingen over m'n vader in z'n oor. De pest, de kanker, dat z'n ogen uit zijn hoofd zouden mogen vallen, dat z'n tong zou verschroeien. Alles wat ik 'm pas tien jaar later rechtstreeks durfde te vertellen. Toen heeft ie dat konijn ook meteen met Kerstmis de kop afgehakt.'

In zijn jeugd was er vooral veel verboden. Hij moest alles stiekem doen: voetballen, naar de film. Alleen de natuur was vrij toegankelijk. 'Daar was de duivel natuurlijk ook wel aanwezig, maar zo ver, dat kon geen kwaad. En daar vond je ook die sensaties. Veel mensen denken aan de natuur alleen als, nou ja, een soort landelijke zaak, maar de natuur is afschuwelijk en erg opwindend.'

Jan probeerde zijn angsten in de natuur te bezweren en de dieren van het onvermijdelijke te redden – en eigenlijk is hij daar zijn hele leven niet mee gestopt. Op de lagere school werd hij, met een variant op de bijnaam van Floris v, ‘der meerlen Gods’ genoemd omdat hij nesten in de buurt beschermde tegen eierroof. Het liefst hield hij de dieren dichtbij, om ze te koesteren en behoeden voor de dood. Op zijn zolderkamertje hield hij padden en salamanders in terraria en glazen potten, tot afschuw van zijn ouders.

Als de hoofdpersoon van *Terug naar Oegstgeest* als volwassen man terugkeert naar het ouderlijk huis, brengt zijn vader het misprijzend ter sprake: “‘Jij sleepte altijd van die glibberige beesten mee naar huis. Het leek soms wel of de zondvloed op komst was. Dan had je weer een grote kist vol kruipend ongedierte, dan moest er weer een oude teil in de tuin ingegraven worden voor die lichtschuwe beesten. Je had altijd wat.’”

“Wat had hij altijd,” vroeg mijn moeder die weer binnenkwam.

“Dat gescharrel met die koudbloedige dieren.”

“Ja, je had altijd wat anders,” zei ze. “Dan kwam je weer met een zieke hond thuis die melk moest drinken van een schoeltje waar een stuk zwavel op lag, of je kwam met een jonge reiger aan die niet kon vliegen. Dan lag er weer een bosduif achter de kachel in mijn stofdoekenmandje dood te gaan.”

In een poging om buiten een tegenwereld tegen zijn vader te creëren, richtte Jan bij de brandgang een tuintje in waar het groen wél welig mocht tieren. Toen het oog van zijn oom Hendrik, Jans lievelingsoom en het zwarte schaap van de familie, op die postzegelgrote oase in het dorre woestijntje viel, noemde hij die spottend ‘de kleine Hortus’.

Oom Hendrik verwees naar de Hortus Botanicus, de plan-

tentuin van de Leidse Universiteit, die verscholen lag achter het academiegebouw aan het Rapenburg. Oom Hendrik had zijn neefje daar mee naartoe genomen, en die was wild van opwinding geworden. ‘Toen ik achter de boog van de toegangspoort het zondoordrenkte hemelse gobelin van de kruin van de rode beuk zag, dat rustte op de machtige stam als een toverkleeft, schreeuwde ik van opwinding. Dat ging zo de hele middag op de toonhoogte der bewondering door terwijl we de tuin doorkruisten. De echo van mijn opgewonden stem klonk tussen de majestueuze stammen van kastanje, ginkgo en treurbeuk op en moet tot op de Witte Singel te horen zijn geweest. Dagenlang ben ik zo hees geweest als de in de regen staande Zarah Leander.’

Jan droomde er als jongen van om bioloog te worden. Dat was vooral te danken aan twee jongere broers van zijn moeder, Frits en Daniël van der Heijde, die in de familie ‘de plantenjongens’ werden genoemd omdat zij er altijd met vlindernet en botaniseertrommel op uit trokken. Daniël werd daadwerkelijk bioloog, zelfs lector aan de Universiteit van Amsterdam waar hij een van de leermeesters werd van Dick Hillenius, de bioloog-schrijver met wie Wolkers later bevriend zou raken.

Jan logeerde wel bij zijn grootouders van moederszijde op de Overtoom 396 II in Amsterdam en sliep op de vroegere kamer van zijn ooms. Hij had goede herinneringen aan die veilige kamer, waar hij badend in het groen gezeefde licht van het loof van een bomenrijke achtertuin, op zijn buik op bed lag te lezen in de Verkade-albums van Jac. P. Thijsse.

Met die naam is meteen de andere bron genoemd van zijn droom om bioloog te worden. Voor Jan waren er toen hij jong was maar twee schrijvers: God die de bijbel had geschreven en Jac. P. Thijsse die de Verkade-albums had geschreven. Jan

lééfde met die albums. In de winkel van zijn vader stond een olifantgroot blik waarin de rollen beschuit van de firma Verkade zaten. In de verpakkingen zaten plaatjes die je voor albums als *Bosch en heide*, *De bloemen in onzen tuin* en *Texel kon sparen*: schitterende aquarellen van vlinders, bomen, bloemen en landschappen.

In navolging van de beroemde natuurschrijver sloeg ook Jan aan het determineren. Als het gezin Wolkers op zondagmiddag naar het strand van Katwijk liep, een eindeloze rij kinderen achter de ouders met vers gevulde kinderwagens, werd Jan met zijn determineerdrift gepest. Als hij zich belangstellend over een bloemetje of plantje boog, lachte zijn oudere broer Gerrit: ‘Zien we daar niet het prachtige blauwe gras-klokje (nummer 28) in gezelschap van het al even schitterende gele walstro (nummer 30) en het driekleurige duinviooltje (nummer 25)?’

En als hun vader scherp oplette of ze niet al te vrolijk werden voor de dag des Heren fluisterde Gerrit in zijn oor: ‘Kijk meneer Thijsse, nummertje twaalf.’

Wolkers is zijn hele leven blijven determineren en bezeten blijven kijken naar de natuur. Hij bouwde een bijna encyclopedische kennis op, wist de namen van alle planten en dieren. Maar dat was niet genoeg. De namen moesten ook *genoemd* worden. Als die niet waren gezegd of geschreven, dan waren ze niet gezien.

De natuur leidde bij Wolkers niet alleen tot schrijven – zijn dagboeken zijn er het bewijs van – maar diende ook tot inspiratie voor zijn tekeningen en schilderijtjes. Als Jan aan de benauwenis van het grote gezin en de gesel Gods wilde ontsnappen, vluchtte hij de natuur in en nam dan zijn schetsboek mee, en later, een schilderkist en een stukje opgespan-

nen linnen. In Wolkers' archief zitten nog stapels tekeningen en aquarellen van landschappen, bessentakjes, pauwen en hanen.

Het bos om Kasteel Oud-Poelgeest op de grens van het dorp was zijn favoriete toevluchtsoord. 'Wat is het mooi in Poelgeest,' schreef hij op een winterdag vlak na de oorlog aan zijn jeugdvriend Wim de Kler. 'De donkere stammen staan zo scherp getekend tegen de witte sneeuw en de takken met al hun grillige bochten en uitsteeksels zo intens fluwelig zwart tegen de grijze sneeuwvlucht, dat ik onwillekeurig moest denken aan etsen van Hercules Seghers.'

Het is geen toeval dat Wolkers het bos vergeleek met een kunstwerk. Nadat hij zijn droom om bioloog te worden had moeten laten varen omdat de hoofdonderwijzer van de Leidse Houtschool hem niet naar de hbs – zoals zijn vriendjes uit betere milieus – maar naar de mulo had gestuurd, had hij besloten om kunstenaar te worden. Als zeventienjarige schetste hij een heel tekenblok vol met alles wat hem op het terrein intrigeerde: de lange beukenlanen, de eeuwenoude eik aan het water, de reigersnesten in de kruinen en de tulpenboom die nog was geplant door de beroemde arts en botanicus Hermanus Boerhaave, die aan het begin van de achttiende eeuw op het kasteel woonde.

Er was nog een tuin waaraan Wolkers mooie herinneringen bewaarde. In 1941, nadat zijn ouders hem ook van de mulo hadden gehaald, was Jan tuinjongen geworden. Hij kon voor een rijksdaalder per week werken bij de schatrijke Rotterdamse ingenieur en industrieel A.G. Bosman, die aan de Rijnsburgerweg tussen Leiden en Oegstgeest het landhuis Nieuweroord had laten bouwen, waarvoor de landschapsarchitect Leonard Springer een schitterende tuin had ont-

worpen. Het was een landgoed, schreef Wolkers in *Terug naar Oegstgeest*, ‘als een weelderig opgemaakte fruitschaal, een land van melk en honing’.

Na de oorlog, toen Jan naar de kunstacademie ging om beeldhouwer te worden, zijn eerste vrouw Maria de Roo ontmoette en kinderen kreeg, hunkerde hij naar een eigen tuin. Maar het zou nog vijftientig jaar duren voor die wens in vervulling ging. Voor de deur van de atelierwoning aan de Zomerdijkstraat 22 in de Amsterdamse Rivierenbuurt, waar hij in 1950 met Maria en de kleine Erik, Eva en Jeroen kwam wonen, en waar hij vanaf 1957 drie jaar woonde met zijn tweede vrouw Annemarie Nauta en vanaf 1963 met Karina Gnirrep, lag weliswaar een strookje gras waarin hij van alles en nog wat plantte, een echte tuin was het niet.

Die kreeg Wolkers pas in de winter van 1972. Driehonderd vierkante meter grond met een houten huisje erop, perceel nummer 294 op het complex van volkstuinvereniging Amstelglorie. Het zou zijn eigen Hof van Eden worden.

Jan en Karina waren op Amstelglorie terechtgekomen op een van hun lange wandelingen langs de Amstel. Soms bleven ze aan de stadskant van de rivier: langs het Mirandapaviljoen, waar zij elkaar op een zonnige zomerse dag in 1962 hadden ontmoet, en begraafplaats Zorgvlied. Soms staken ze de Utrechtse brug over en liepen aan de overkant van de rivier. Dan stuitten ze na een paar honderd meter op de bakstenen zuilen met afrikaantjes die de ingang van het park markeerden.

Karina kende Amstelglorie al. Als vuurrode communistendochter bracht ze in de zomervakantie *De Waarheid* rond in de Rivierenbuurt. Ze moest ook een aantal kranten op het volkstuincomplex bezorgen, waar nogal wat oude communisten een tuin hadden. De droom van elke arbeider. Eén keer

was Karina lastiggevallen door een man die opdringerig met haar meefietste langs de Amstel en haar stuur vast wilde pakken. De dag erna fietste haar vader mee, voor het geval die man opnieuw naast haar zou opduiken. Vader Gnirrep zei tegen haar: ‘Je hoeft je niet te laten verkrachten voor het bezorgen van *De Waarheid*.’

Het was Karina toen al opgevallen hoe mooi het was op Amstelglorie. En dat ontging Jan ook niet, toen zij samen het terrein op liepen. Op 29 oktober 1971 noteerde Wolkers in zijn dagboek: ‘We wandelen in het volkstuincomplex Amstelglorie. Prachtig herfstweer. Gouden oktober, ha ha. Maar al die tuintjes zijn geweldig met al die gele, rooie en okerkleurige gewassen. Soms liggen er achter een raam groene tomaten in de zon. Boompjes met peertjes en appeltjes. Slootjes vol met kroos waarop lichtig gele wilgenblaadjes liggen. Huisjes met kleine galerijtjes, druivenkasjes, kleine Japanse dromen. Reigers in het gras. Japanse eenden lopen rond onze voeten te bedelen.’

De huisjes op het complex deden Wolkers denken aan De Krukel op Texel. Vanaf de zomer van 1969 bracht hij samen met Karina een aantal weken per jaar door in een klein, bakstenen huisje in de schaduw van de vuurtoren in het uiterste noorden op het eiland. Wolkers had gemerkt hoe goed hij daar kon werken, midden in de natuur, met uitzicht op het mysterieuze en woeste gebied van de Eierlandse Duinen. Hoe heerlijk zou het zijn, dacht hij, om ook een eigen huisje met een tuin te hebben. Niet op een paar uur rijden en varen, maar op vijf minuten fietsen.

Op 22 april 1972 werd Wolkers lid van de volkstuinvereniging Amstelglorie. En vanaf dat moment schreef hij zich in op elk tuintje dat vrijkwam. Er was hem verteld dat het wel even kon duren voor hij aan de beurt was. Toch bleef hij zijn geluk

beproeven. Eind oktober, vlak na zijn zevenenveertigste verjaardag, schreef hij in op perceel 294. ‘Het is schitterend op het volkstuincomplex. Bladerloze bomen vol rode appeltjes en bleke violette bossen herfstasters. Een zacht gepiep trekt erdoor van staartmezen. De kleine grijze wezentjes hangen ergens heel hoog in de mist aan de twijgen.’

Op 8 december 1972 kreeg Wolkers een brief van het bestuur van Amstelglorie dat tuintje 294 hem was toegewezen. Dat het toch zo snel was gelukt, kwam waarschijnlijk doordat het tuintje op een door slotjes afgescheiden stuk van het terrein lag dat ‘het eiland’ werd genoemd. Het gevaar bestond dat dit deel van het complex zou moeten verdwijnen door de verbreding van de Utrechtseweg en de ringweg om Amsterdam.

Vanaf de oprichting in 1953 heeft het park op de nominatie gestaan om geheel of gedeeltelijk te verdwijnen. Steeds nieuwe Amsterdamse colleges van B&W lieten hun boze oog vallen op het terrein. Ze wilden er woningen bouwen, een bedrijvenpark of nog meer wegen. Toch is dat nog altijd niet gebeurd: onlangs werd nieuw gevaar afgewend en zelfs tuin 294 staat nog overeind. Héél dicht bij de drukke Utrechtseweg en de A10. Maar dat vond Wolkers destijds al geen probleem. Luisterend naar het verkeer dat er in golven langs raasde zei hij: ‘Net of je aan zee woont.’

Nummer 294 was een gewone tuin, zoals de meeste andere op Amstelglorie: een houten huisje met een gazon en een border eromheen. ‘Ik weet nog goed dat we het kregen,’ vertelde Wolkers in een interview in 1978. ‘Het enige wat de vorige eigenaar had achtergelaten was een oude strohoed. Die hing aan de binnenkant van de kastdeur, net zo’n heksenhoed met een doekje eromheen. Onder die hoed zat een dagpauwoog. De hele winter hebben we ’m daar laten zitten en op de eerste

lentedag heb ik hem heel voorzichtig in mijn handen genomen en losgelaten. Buiten. Toen kwam er net een mus aan. Die zat zo naar die vlinder te kijken en ik dacht: als ie hem pakt, bestaat God niet. De mus keek nog eens en vloog weg. Hij deed het niet...'

Al snel zou de tuin van Wolkers niet gewoon meer zijn tussen de keurig aangeharkte burgertuintjes. 'Wat ik op dat luttele stukje grond aan bomen omhoog wist te krijgen verwonderde vriend en vriendin. Nadat ik alle geijkte dubbele rozenstruiken, achillea's, afrikaantjes en wat er allemaal nog meer door de verwatenheid van de mens aan afschuwelijks gekweekt is, had gerooid en het parmantige gladgeschoren gazon als een versleten vast tapijt opgerold had en naar de vuilnishoop afgevoerd, wist ik in een paar seizoenen een blok groen te kweken van zeshonderd kubieke meter waar je je met liefdevolle elegantie slechts zijdelings doorheen kon begeven, terwijl je voeten als goede liën pad en kikker moesten trachten te vermijden.'

Vanaf die eerste winter op zijn tuin was Wolkers niet te stuiten. Hij bestelde plantenbakken vol bij het tuindersbedrijf van Rietbergen, kocht hele catalogi op van Van Tubergen, 'koninklijke bloembollen- en zaadhandel sinds 1868', reed naar boomkwekers in Boskoop, laadde de achterbak vol bomen die een meter uit de Citroën DS staken. Hij liet geen wandeling voorbijgaan om zaden te verzamelen in zijn binnenzak of bosanemonen uit te steken. Alles wat hij vond, roofde of kocht, zette hij in de bakfiets die aan de ingang voor alle leden gereedstond, reed die over de grindpaden naar zijn tuin en plantte alles dicht op elkaar.

'De meeste mensen zijn bang voor de natuur,' vond Wolkers. 'Ze willen de natuur klein maken. Zoals de een probeert

z'n vrouw klein te houden en de ander de kinderen. Weet je, in een tuin moet je kijken. En dan pas wat doen. Op het hele complex zijn misschien tien mooie tuinen. De meeste mensen hebben dan een soort schoppen, die ze wel stofzuigers noemen. Die staan nu alles met aarde dor te maken, trekken alles eruit en steken de aarde zwart, terwijl de natuur eigenlijk de weg wijst, hè. Wij houden al die dingen zo lang mogelijk recht overeind omdat het dan zo mooi is in de winter. Als er dan rijp komt heb je gewoon een tweede tuin. Dat is zó prachtig.'

Het is niet verwonderlijk dat de buurman van de overkant van het slootje, als die in de zomer het huisje aan het oog onttrokken zag door manskrote bladeren van de bereklauw en metershoge bossen bamboe, riep: 'Hei, de Amazone!'

'En alsof dat nog niet genoeg was,' schreef Wolkers, 'beksleedde ik de binnenkant van het houten tuinhuisje met spiegelglas, zodat je je volkomen gedesoriënteerd in begeesterde verbazing in een spiegelland waande, zelfs als je midden in de tuin was en de ruigte van de hop in je haren klitte. Voor degenen die de natuur zonder stoffering nogal saai vinden moet ik bekennen dat als de spiegels de beelden hadden vastgehouden die er zich van tijd tot tijd in weerspiegelden, dat simpele optrekje de taferelen uit de cultus der Dionysische Mysteriën, uit de villa te Pompeji, naar de kroon had gestoken.'

Ook van het opknappen, schilderen en inrichten van het huisje genoot Wolkers met volle teugen. Hij maakte een pergola zodat clematis en hop konden klimmen en omgaf het terras van het huis met een wit, ijzeren hekwerk. In het midden van zijn terras zette hij een gipsen afgietsel van de Juno van Canova. Bij Monumentenzorg kocht hij zware gootstenen uit zeventiende-eeuwse grachtenpanden, waarin hele families kool- en pimpelmezen zich kwamen wassen, en oude grafste-